

VAN OUDER OP KIND

Een systematische literatuurstudie naar de intergenerationele overdracht van
extremistische denkbbeelden binnen de gezinscontext

Layla van Wieringen
Daan Weggemans
Katharina Krüsselmann
Marieke Liem

Samenvatting

April 2021

Van Ouder op Kind

Een verkennende studie naar de intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed binnen de gezinscontext

Dit onderzoek is in opdracht van het Wetenschappelijke Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het ministerie van Justitie en Veiligheid uitgevoerd door:

L. van Wieringen, MSc.

D.J. Weggemans, MSc.

K. Krüsselmann, MSc.

Prof. Dr. M.C.A. Liem

Begeleidingscommissie:

Prof. Dr. A.C. Liefbroer (voorzitter)

Dr. G. Haverkamp

Dr. Mr. F. Geelhoed

Dr. N. Immler

Medewerker van de NCTV

Samenvatting

In 2019 waarschuwde de NCTV in de vijftigste editie van het Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland voor het potentiële gevaar dat zou uitgaan van kinderen die opgroeien in een jihadistisch milieu (NCTV, 2019). De gedachte was dat kinderen uit een gezin waarin in ieder geval één van de ouders jihadistische denkbeelden aanhangt, op de langere termijn deze ideeën zouden kunnen overnemen. Het doel van dit onderzoek is daarom meer inzicht te verwerven in de actuele kennis omtrent processen van intergenerationele overdracht van jihadistisch en breder extremistisch gedachtegoed binnen de gezinscontext. In deze verkennende studie staat de volgende onderzoeksvraag centraal: Wat is er bekend over de aard en omvang van intergenerationele overdracht van jihadisme en andere vormen van extremistisch gedachtegoed? Wij kijken in de eerste plaats naar wat er bekend is over de mate waarin dergelijke intergenerationele overdracht voorkomt. Daarnaast bestuderen wij de mechanismen die hieraan ten grondslag liggen, de beschermende en versterkende factoren die hiermee samenhangen, en de gevolgen van intergenerationele overdracht op langere termijn. Tenslotte staan wij stil bij de interventiemogelijkheden om de intergenerationele overdracht van jihadistische en bredere extremistische denkbeelden binnen de gezinscontext tegen te gaan.

Methodologie

In dit onderzoek hebben wij gebruik gemaakt van een systematische literatuurstudie en een reeks aan verdiepende interviews. In de literatuurstudie hebben wij niet alleen naar de (schaarse) empirische literatuur over de overdracht van jihadistische denkbeelden gekeken, maar ook naar empirische studies over andere vormen van extremisme of radicalisme en sektarisme. In eerste instantie leverde de systematische literatuurstudie aan de hand van zoektermen meer dan 40.000 studies op. Hieruit hebben wij uiteindelijk 58 (vooral kwalitatieve) studies geselecteerd, die specifiek betrekking hebben op ideologische overdracht van ouder op kind, waarvan 34 studies betrekking hadden op de overdracht van islamitisch-radicalisme en -extremisme, en 24 op de overdracht van andersoortige ideologieën, waaronder sektarisme en links- en rechts-radicalisme of -extremisme.

Om meer zicht te krijgen op de situatie in Europa en specifiek Nederland, en als poging de beperkingen van de literatuur te ondervangen, hebben wij de literatuurstudie aangevuld met interviews met in totaal 19 respondenten – bestaande uit Nederlandse wetenschappelijke experts (N=4), internationale wetenschappelijke experts (N=5), en Nederlandse praktijkdeskundigen (N=10). De gesprekken zijn *ad verbatim* getranscribeerd en deductief (thematisch) gecodeerd.

Resultaten

De prevalentie van intergenerationele overdracht

Op basis van de literatuurstudie kunnen weinig harde conclusies worden getrokken over de mate waarin de intergenerationele overdracht van jihadistisch en extremistisch gedachtegoed voorkomt. De studies die dit aspect hebben bestudeerd, zijn veelal uitgevoerd in niet-westerse contexten – en deze bevindingen kunnen dus niet zonder meer worden vertaald naar de West-Europese situatie. Voor de interviews met experts en casusdeskundigen geldt bovendien dat het lastig is om goed zicht te krijgen op de gezinnen waar dit speelt. Jihadisten zijn over het algemeen schuw voor onderzoeks- en media-aandacht, maar ook een beperkte meldings- of handelingsbereidheid onder professionals en ethische en juridische obstakels belemmeren het zicht op deze gezinnen.

Ondanks deze beperkingen geven vrijwel alle praktijkdeskundigen aan bekend te zijn met één of meer casussen waarin ouders vermoedelijk een stimulerende rol hebben gespeeld in de jihadistische radicalisering van hun kinderen. Ook de gesproken onderzoekers achten – op basis van hun theoretische kennis over radicaliseringsprocessen en intergenerationele overdracht in brede zin – de waarschijnlijkheid groot dat intergenerationele overdracht binnen extremistische milieus plaatsvindt.

De mechanismen van intergenerationele overdracht

Onze literatuurstudie heeft geleid tot een model van intergenerationele overdracht van extremistische denkbeelden, waarvan de relevantie in gesprekken met wetenschappers en praktijkdeskundigen is bevestigd. In dit model staat het gezinssysteem, bestaande uit ouders en hun kinderen, centraal. De dynamiek waarmee ouders hun kinderen beïnvloeden in hun ideologische ontwikkeling komt voort uit diverse mechanismen: terugkerende patronen waarmee denkbeelden worden overgedragen, en waarbij ouders zowel actieve als passieve rollen kunnen innemen. In ons onderzoek hebben wij deze overdrachtsmechanismen ingedeeld naar vijf overlappende categorieën, op discursief, socio-spatiaal, temporeel, moreel-educatief en symbolisch niveau.

1. *Discursieve mechanismen* gaan over de verbale interacties tussen ouder en kind, waarmee gezinsleden de wereld om hen heen duiden. Hiertoe behoren bijvoorbeeld een zwart-wit wereldbeeld en wij-zij-denken; het gebruik van slachtoffernarratieven; de legitimering van geweld; het direct of indirect zwartmaken van buitenstaanders (*othering*); en verwijzingen naar extremistische of radicale voorgangers in de familielijn.
2. *Socio-spatiale mechanismen* gaan over deelname aan sociale bijeenkomsten buitenshuis, waar kinderen de gezinsideologie bevestigd krijgen. Overdracht vindt hier plaats doordat ouders hun kinderen weghouden van situaties waar zij mogelijk in contact zouden kunnen komen met tegengeluiden. In plaats daarvan worden deze kinderen geïntroduceerd tot alternatieve sociale

kringen waar zij, vaak speelsgewijs, wel aan de ‘juiste’ denkbeelden worden blootgesteld. Socio-spatiale overdracht vindt bijvoorbeeld plaats door kinderen deel te laten nemen aan ideologische jeugdbewegingen; door hen ‘kindertaakjes’ bij het ouderlijk netwerk te laten vervullen; door hen mee te nemen naar belangrijke ideologische bijeenkomsten; of zelfs door als gezin te verhuizen ten behoeve van de ideologie. Onderzoekers en casusdeskundigen wijzen voorts op het bestaan van illegale ‘garage-bijeenkomsten’, en benadrukken dat socio-spatiaal contact met gelijkdenkenden ook vaak binnen de onlinesfeer plaatsvindt.

3. *Temporele mechanismen* gaan over de manieren waarop ouders continuïteit in hun ideologische beïnvloeding nastreven. Temporele overdrachtsvormen komen tot uiting in onder meer thuisonderwijs en schoolselectie; partner- en vriendeselectie; mediaselectie; en sociale controle vanuit het ouderlijk netwerk. Uit de interviews blijken ook de inzet van jihadistische gastouders of oppasouders en strenge ouderlijke controle op de bewegingen van hun kinderen buitenshuis via telefoon en sociale media, belangrijke temporele mechanismen.
4. *Moreel-educatieve mechanismen* zijn mechanismen waarmee ouders het handelen van kinderen proberen te beïnvloeden en naleving van de gezinsideologie proberen af te dwingen. Dit gebeurt via beloningen en bestraffingen; het uitspreken van verwachtingen en aanmoedigingen; of het gebruik van angstbeelden. Ook het feit dat ouders een (directe of indirecte) voorbeeldfunctie vervullen voor hun kinderen, kan hiertoe worden gerekend.
5. *Symbolische mechanismen* zijn overdrachtsmechanismen waarin het gebruik van symbolen en of rituelen die kenmerkend zijn voor de gezinsideologie in kwestie. In extremistische context vindt zulke overdracht bijvoorbeeld plaats door het gebruik van onder meer decoratie, klederdracht, speelgoed en attributen die (elementen van) de ideologie benadrukken.

Versterkende en beschermende factoren van intergenerationele overdracht

Overdrachtsprocessen worden bovendien beïnvloed door versterkende en verzwakkende factoren. Uit de literatuur en de gesprekken blijkt dat deze factoren zich kunnen manifesteren op gezinsniveau, gemeenschapsniveau, en het niveau van individuele kinderen. In de kindertijd lijken elementen zoals gender, leeftijd en cognitieve vermogens samen te hangen met de mate waarin intergenerationele overdracht plaatsvindt – al zijn de relaties hiertussen niet altijd eenduidig. Op gezinsniveau lijken overdrachtsprocessen samen te hangen met onder andere ervaringen van trauma en slachtofferschap, delinquentie of een migratie-achtergrond onder ouders. Tenslotte kunnen maatschappelijke factoren zoals stigmatisering, discriminatie en buitensluiting van de jihadistische gemeenschap als geheel intergenerationele overdracht in de hand werken, door zowel wij-zij-denken als slachtoffergevoelens te versterken.

Ons onderzoek laat voorts zien dat, hoewel uiteenlopende soorten gezinssystemen intergenerationele overdracht kunnen voortbrengen, er redenen zijn om aan te nemen dat de

bovenbeschreven factoren en mechanismen niet willekeurig over gezinnen zijn verdeeld. In tegendeel: ons onderzoek suggereert dat bepaalde factoren mogelijk samenhangen met specifieke overdrachtsmechanismen, en vice versa. Wij zullen een eerste aanzet doen tot het ontwaren van deze patronen, aan de hand van een typologie met drie categorieën.

Drie patronen van intergenerationele overdracht

De factoren en mechanismen die uit ons onderzoek naar voren komen, kunnen grofweg worden verdeeld in drie overlappende overdrachtsclusters: (1) factoren en mechanismen in relatie tot de overdracht van (collectieve) trauma's; (2) factoren en mechanismen in relatie tot overdracht binnen instabiele/criminogene milieus; (3) factoren en mechanismen in relatie tot overdracht binnen stabiele/liefdevolle milieus.

In het eerste cluster van factoren en mechanismen staat de ervaring van collectief leed centraal. Gevoelens van slachtofferschap in de breedste zin van het woord domineren hier de radicale of extremistische gezinsideologie en de overdracht daarvan. Deze gevoelens kunnen voortkomen uit diverse gebeurtenissen, waaronder het hebben van een vluchtelingen- of migratieverleden, negatieve ervaringen met politie of justitie, sociale stigmatisering, of buitensluiting. Dat het gezin zich geen onderdeel voelt van de bredere maatschappij, ligt hier mogelijkwijs aan intergenerationele overdracht ten grondslag. Zo zouden kinderen uit getraumatiseerde milieus al vroeg leren dat zij deel uitmaken van een gemeenschap die ernstig te lijden heeft onder de daden of attitudes van een kwade 'Ander' – wat intergenerationele overdracht aanwakkert.

Het tweede cluster omvat factoren en mechanismen die specifiek betrekking lijken te hebben op criminogene, instabiele of onveilige milieus. Gezinsleden zijn mogelijk betrokken bij criminaliteit of georganiseerd geweld, vertonen psychopathologische kenmerken, en/of hebben financiële problemen. Ook middelenmisbruik, huiselijk geweld en mishandeling zou in deze categorie voorkomen – evenals emotionele of fysieke verwaarlozing van kinderen. Zo zouden ouders een sterk onderscheid maken tussen goed en slecht gedrag, en zouden zij de gedachten van hun kinderen manipuleren met angstbeelden, verwachtingen, straffen en beloningen. Ondanks de lage emotionele betrokkenheid van deze ouders bij het leven van hun kinderen tonen kinderen zich echter loyaal naar het gezin, en hopen zij op goedkeuring door de ideologie zo secuur mogelijk op te volgen.

In het derde cluster staan niet instabiliteit en criminaliteit centraal, maar juist loyaliteit en betrokkenheid. Dit zijn de factoren en mechanismen die zich voordoen in liefdevolle, warme milieus. Van verwaarlozing of mishandeling lijkt hier geen sprake, en ook een slachtoffernarratief zou ontbreken. Ouders dragen hun denkbeelden over niet op basis van een vijandbeeld of op basis van traumatische ervaringen, maar omdat zij werkelijk geloven het beste met (de toekomst van) hun kroost voor te hebben, zo blijkt uit ons onderzoek. Kinderen zouden zich op hun beurt niet of nauwelijks afzetten tegen deze

denkbeelden. Zij laten zich juist kenmerken door veilige hechtingspatronen en een vertrouwensband met hun ouders.

Dit cluster vormt een interessante aanvulling op de bestaande kennis van radicalisering. Het staat haaks op de ‘*broken homes*’-these, welke veronderstelt dat radicalisering zich bij uitstek voordoet in gebroken of onveilige gezinnen (zie bijv. Gielen, 2018; Weenink, 2015). Onze studie suggereert juist dat ook gezonde en stabiele gezinssystemen in staat zijn extremistische kinderen voort te brengen middels intergenerationele overdracht – en dat het aandeel van de extremistische gezinnen waarin deze ‘cluster drie’-dynamiek speelt, wellicht zelfs groter is dan men momenteel veronderstelt.

Implicaties voor interventies

Wanneer intergenerationele overdracht succesvol plaatsvindt, kan dit samenhangen met verschillende uitkomsten. De literatuur laat zien dat hoewel sommige kinderen inderdaad het gewelddadige pad kiezen – en zich bijvoorbeeld aansluiten bij een terroristische organisatie of uitreizen naar conflictgebieden – deze gedragscomponent vermoedelijk bij het merendeel ontbreekt. Voor hen bestaat de overname van de gezinsideologie primair uit een internalisering van de ouderlijke denkbeelden en bijvoorbeeld de normalisering van geweld. Dit sluit de mogelijkheid niet uit dat sommigen van hen in hun latere leven alsnog de noodzaak kunnen gaan voelen om deze denkbeelden op gewelddadige wijze tot uiting te brengen. Longitudinaal onderzoek hiernaar ontbreekt echter, waardoor hier zeker in de jihadistische context nog weinig over te zeggen valt. Ook op de groep kinderen die de extremistische ideologie van hun ouders geheel niet overnemen, heeft ons onderzoek helaas weinig zicht gekregen. Hier zijn in wetenschappelijke zin nauwelijks casussen van bekend – vermoedelijk zowel door de moeilijke bereikbaarheid van deze groep, als door een gebrek aan onderzoeks aandacht voor dit fenomeen.

Desondanks suggereert onze studie dat er manieren zijn om de gevolgen van intergenerationele overdracht te beïnvloeden, aan de hand van interventies. Zo wijst ons onderzoek op de beschermende kracht die uitgaat van niet-radicaliserende of-extremistische invloeden van buiten de gezinssfeer; het belang van alternatieve identiteitsvorming; en de rol van positieve *trigger events* en van blootstelling aan mensen met andere leefwijzen of denkbeelden. Zowel in de geïncludeerde studies als in de gesprekken staat het niet-dwingende karakter van deze interventies echter centraal. De ideologische ommekeer van kinderen lijkt uiteindelijk gestoeld op een intrinsieke verandering, en niet op van rechtswege opgelegde maatregelen, zo blijkt. Door autoriteiten gelaste interventies, zoals detentie, uithuisplaatsing of een door de overheid gestimuleerde verhuizing naar een ‘betere’ wijk, lijken over het algemeen dan ook beperkt in hun effectiviteit wanneer zij op zichzelf staan.

Een tweede relevante invalshoek ten aanzien van interventies, welke zowel in de gesprekken als de bestudeerde literatuur naar voren is gekomen, heeft betrekking op het belang van een kindbeschermingsperspectief bij het tegengaan van intergenerationele overdracht. Uiteindelijk moeten interventies niet met het oogmerk van maatschappelijke cohesie of zelfs puur voor de nationale

veiligheid worden opgelegd, maar vooral met het doel het welzijn van het kind in kwestie te beschermen, zo zeggen respondenten. De literatuur onderschrijft dit perspectief. Verschillende auteurs benadrukken het belang van terughoudendheid en voorzichtigheid in de toepassing van interventies – vooral met het oog op de risico's van stigmatisering en verdere uitsluiting van betreffende gezinnen (Ahdash, 2019; Bickerton, 2019).

Overheidsoptreden zou, wanneer het om de intergenerationele overdracht van extremisme gaat, bovendien niet enkel op jihadisme gericht moeten zijn, maar ook op andere voor kinderen schadelijke ideologieën. Niet in de laatste plaats omdat een focus op islamitisch-geïnspireerd extremisme moreel discutabel en mogelijk contraproductief zou zijn – maar ook gezien de grote overlap die tussen overdrachtspatronen van diverse radicale en extremistische denkbeelden bestaat. Zowel de literatuur als de interviews hebben aangetoond dat de manieren waarop denkbeelden binnen verschillende ideologische contexten van ouder op kind worden overgedragen, sterk op elkaar lijken. Uit bestaande kennis omtrent (interventies in) andersoortige isolationistische contexten, bijvoorbeeld in relatie tot gezinnen in sektes of in de georganiseerde criminaliteit, zou kunnen worden geput wanneer men extremistische overdracht als fenomeen wil begrijpen.

Tot slot

Het huidige onderzoek inventariseert en systematiseert de bestaande kennis over de aard en omvang van intergenerationele overdracht van jihadistische en extremistische ideologieën binnen de gezinscontext. Het laat zien dat er gegronde redenen zijn om de ontwikkeling van kinderen uit dergelijke gezinnen te blijven bestuderen. Zowel de literatuurstudie als de gesprekken met deskundigen suggereren dat ouders in sommige gevallen wel degelijk een actieve rol kunnen spelen in de radicalisering van hun kinderen.

De kanttekeningen die het merendeel van de radicaliseringsliteratuur ten deel valt, komt echter ook dit onderzoek toe. Zo ligt het zwaartepunt bij casussen waarin intergenerationele overdracht ernstige consequenties (zoals terrorisme) heeft gehad, en hebben wij slechts beperkt inzicht gekregen in de gevallen waarin deze gevolgen zijn uitgebleven. Bovendien bestudeert dit onderzoek bij uitstek de unidirectionele (ouder-kind) relatie, hoewel er gegronde redenen zijn om aan te nemen dat deze relatie in werkelijkheid complexer in elkaar zit. Het in dit rapport gehanteerde onderscheid tussen ouders als 'actieve radicaliseerders' en kinderen als 'passieve geradicaliseerden' is vanuit dat perspectief wellicht al te simplistisch en ontkent de rol die kinderen mogelijk zelfs in hun radicaliseringsproces hebben (zie ook Qureshi, 2018; Weggemans, Van der Zwan & Liem, 2018).

Tot slot dient er voorzichtig te worden omgesprongen met de vertaling van deze bevindingen naar casuïstiek of de beleidspraktijk. Zo moet men ervoor waken ouders al te snel in het verdomhoekje te stoppen wanneer hun kinderen (interesse in) extremistisch gedachtegoed vertonen. De constatering dat sommige ouders hun kinderen blootstellen aan extremistische ideologieën, mag voorts niet leiden tot gedachtepolitie-praktijken of tot de criminalisering van de opvoedkeuzes die binnen individuele

gezinnen worden gemaakt. Uiteindelijk gaat het vermoedelijk om een kleine minderheid van de gezinnen waarin ouders hun kinderen bewust richting extremisme duwen.

Bibliografie

- Ahdash, F. (2019). *Childhood Radicalisation and Parental Extremism: How Should Family Law Respond? Insights from A Local Authority v X, Y and Z*. Londen: London School of Economics.
- Bickerton, J. (2019). *An insidious violation of the mind: Should family courts remove children from 'home' due to 'radicalisation'?*. Londen: King's Student Law Review.
- Gielen, A. J. (2018). Exit programmes for female jihadists: A proposal for conducting realistic evaluation of the Dutch approach. *International Sociology*, 33(4), p. 454-472.
- NCTV (2019). *Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 50*. Den Haag: Ministerie van Justitie en Veiligheid.
- Qureshi, A. (2018). *Separating Families*. London: CAGE Advocacy UK Ltd.
- Weenink, A.W. (2015). Behavioral problems and disorders among radicals in police files. *Perspectives on Terrorism*, 9(2). Geraadpleegd via:
<http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/416/html>
- Weggemans, D. J., Van der Zwan, M. M. A., & Liem, M. C. A. (2018). *Families van Uitreizigers: Een onderzoek naar de rol van familieleden bij processen van uitreizen naar en terugkeren uit buitenlandse jihadistische strijdgroepen*. Den Haag: Universiteit Leiden/WODC.